

Др Нада ТОМОВИЋ

СТАВ РУСКЕ ДУМЕ ПРЕМА АНЕКСИЈИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ 1908-1909. ГОДИНЕ

Сагласно „Основним државним законима” који су били обнародовани априла 1906. године, Думи је било одузето право да расправља о питањима спољне политике. Ипак, влада је на сопственој иницијативу нарушила закон, јер је Думу требало искористити за помирење између сељака, племића и буржоазије.

Царизам се дуго колебао прије него се одлучио на тај корак. Ни у првој ни у другој Думи¹ није се расправљало о питањима спољне политике.² Тадашњи министар иностраних послова Ламздорф, демонстративно је изјавио да не жели имати ништа заједничко са Думом а ако га на то принуде околности, поднијеће оставку.

Али после је „трећејунског преврата”³ 1907. године, цар је дао могућност да се у посебним, нужним, ситуацијама расправља у Ду-

¹ Прва Државна дума радила је свега 72. дана, од 27. априла до 8. јула 1906. године (бројала је 448 посланика од чега су 43% чинили кадети и њима блиске партије). У фебруару 1907. били су избори за другу Државну думу. Лијеве партије биле су заступљене у још већем броју него у првој. Друга Државна дума радила је 102 дана. (Б. А. Феодоров, *Историја Русије 1861-1917*, Москва 2001. 252-254).

² И. В. Бестужев, *Борьба России по вопросам внешней политики 1906-1910*, Москва 1961, 89.

³ Под „трећејунским превратом” подразумијева се распуштање друге Државне думе. Наиме, 3. јуна 1907. царским указом Дума је распуштена јер је оптужено 65. посланика да припремају завјеру против владе. Оптужени посланици били су предати суду, који их је прогласио кривим. Неки од њих су прогнани, а неки су упућени на принудни рад. Новим царским указом измијењен је дотадашњи начин избора за Думу. Прокламовањем новог из-

ми у вези с питањем спољне политике. Предсједник треће Државне думе био је 1910. године Н. А. Хомјаков, син познатог славјанофила А. С. Хомјакова, који је био октабриста. Партија октабриста иначе је била политички водећа група Треће думе и главни ослонац Столипинове владе. Састав Думе омогућавао је предсједнику владе да спроводи политичке одлуке које су му у датом тренутку одговарале. Думу су сачињавали октабристи (154), умјерени десничари (71) и националисти (26), што је представљало сигурну већину од 251 посланика. Ова већина му је омогућавала наставак репресивне политике.⁴ Међутим, када је требало обезбиједити подршку спровођењу реформи, Столипин је ризикантно ишао на посланичку већину октабриста са кадетима и њима програмски блиским партијама. Таква политика балансирања омогућила је Столипину да од треће Думе створи послушно и поданичко оруђе.

Будући да су буржоаско-племићке партије чиниле већину, омогућено им је да расправљају о питањима спољне политике. Зауврат требало је добити одобрење Думе за спољнополитички курс царизма, што је повећавало његов углед пред европским јавним мњењем и јачало унутрашњополитичку позицију царизма.

Још у децембру 1907. почело је обрађивање јавног мњења преко буржоаске штампе. У „Новом времену”, појавила се серија чланака о потреби ширења права Думе у области спољне политике. Октабристи и кадети увјерили су владу у своју подршку.⁵ Кадети су тражили да влада узима у обзир мишљење јавног мњења приликом разматрања питања спољне политике.⁶ Догађаји који су услиједили показали су да овај предлог није чак ни ваљано узет у разматрање. Усложњавање ситуације на Балкану почетком 1908. године, био је повод да се сазове засиједање Думе за 4. фебруар, да би се расправљало о руској балканској политици.⁷ Покровски, представ-

↗

борног закона поништен је Манифест од 17. октобра 1905. године, (а који је ступио на снагу априла 1906). По новом изборном закону ниједан закон није могао ступити на снагу без одобрења Државног савјета и Државне думе. Тим актом извршен је државни преврат. Све тековине револуције 1905-1907. године биле су укинуте. Б. А. Феодоров, нав. дјело, 354. Димитрије Оболенски, Роберт Оти, *Историја Русије* ЦЛРО, Београд, 2003, 280-281.

⁴ Сава Живанов, *Русија на прелому векова*, Београд 2002, 584.

⁵ Бесстужев, нав. дјело, 90.

⁶ Исто, 97.

⁷ Исто, 95.

ник социјалдемократске партије, која је била блиска бољшевицима, први пут послије револуције изнио је став бољшевика према спољној политици Русије. „*Ми смо у принципу против политике руске владе, како унутрашње тако и спољне*”, рекао је Покровски. Руску балканску политику прокоментарисао је као „*себичну*” а далекоисточну као „*авантуристичку*”.⁸

Проглашењем анексије Босне и Херцеговине од стране Аустроугарске, реаговање Думе на спољнополитичке потезе руске владе постало је знатно оштрије. Објелодањивањем преговора у Бухласу политика царизма окарактерисана је као жртвовање интереса словенства. Љевичарске партије у Думи нијесу се мириле са постојећом ситуацијом већ су тражиле од владе предузимање конкретних корака да би се заштитили интереси српског народа. Предлози министра иностраних послова Извољског да се Србији и Црној Гори дају територијалне накнаде и да се о питању анексије расправља на међународној конференцији наишли су на енергично противљење. Такав став сматрали су понижавајућим за руску дипломатију, јер је по њиховом мишљењу на тај начин показала свој страх и слабост пред својом супарницом у балканској политици. Многи чланови Думе развили су активну пропагандну дјелатност и мимо посланичких клупа, првенствено у циљу придобијања јавног мњења за своје ставове. Нарочито су била запажена њихова предавања о босанскохерцеговачком питању, која су се одликовала оштром критиком колебљивости руске дипломатије. Намјера већине говорника је била да се јавност упозна са опасношћу од пангерманске експанзије на Балкану, чиме су били угрожени српски национални интереси. Од званичних руских кругова се тражило да искажу традиционалну словенску солидарност са српским народом и да се енергичније заузму за његове интересе. То је била прилика да се поврати углед Русије код српског народа и учврсте њене позиције на Балкану.

Нека од тих предавања полиција је забрањивала због оштрине иступа говорника. Тако је 16. октобра професор Погодин, иначе члан Думе, држао предавање о Босни и Херцеговини коме је присуствовао и предсједник Думе Хомјаков с многобројним посланицима. Погодин је оштро осудио политику Аустроугарске на Балка-

⁸ Исто, 101.

ну. Многи од посланика су тражили ријеч, али је полиција забранила сваку расправу.⁹

Сјутрадан је било засиједање Думе. Социјалисти нијесу присуствовали сједници због догађаја који су се десили претходног дана. Чак 87 посланика је протествовало због тога што је полиција забранила предавање професора Погодина. Они су тражили да се поведе расправа о анексији Босне и Херцеговине.¹⁰

Предавање вође кадета Миљукова будило је нарочиту пажњу и било изузетно посјеђено. У свом предавању на Тенишевском универзитету, у којем је више од три сата говорио о босанскохерцеговачком питању, посебну пажњу посветио је анализи постојеће ситуације на Балкану, изазване гажењем одредби Берлинског конгреса. Миљуков је истакао да је против Аустрије иступила цијела коалиција држава, што је знатно олакшало положај Русије. У случају сазивања међународне конференције, залагао се да Русија тражи пуну аутономију за Босну и Херцеговину, а не само некакав Лантаг. Члан Думе, професор Брјанчанинов, као и Миљуков, био је мишљења да Русија мора повести одлучну политику на Балкану. Вјеровано је да Енглеска и Француска неће признати анексију, а да је Италија само на папиру савезница Аустрије и Њемачке и да она због унутрашње кризе не жели рат. Русија, како је истицао, Брјанчанинов, мора искористити то антиаустријско расположење великих сила и активније се ангажовати у рјешавању босанско-херцеговачког питања.¹¹

Већина чланова Думе у првој фази анексионе кризе заузела је одлучан став да се не призна анексија. Њихов став био је више обојен патриотским заносом и тежњом да се Русија активније заузме у рјешавању српског питања чиме би била активни судионик догађаја на Балкану, без чијег се учешћа не би могло рјешавати ниједно питање од судбоносног значаја за словенске народе.

Предсједник Думе Н. А. Хомјаков примио је краљевића Ђорђа и Николу Пашића приликом њихове посјете Петрограду у другој половини октобра 1908. године. Хомјаков је изнио утисак да би Србија и Црна Гора биле задовољне ако Русија не би признала анексију. „*За нас је важно*”, говорио је, „*сачувати љубав Словена према Русији, нико не зна шта ће бити сјутра; ако Словени сада тра-*

⁹ Новое время 15. октобр 1908, Но 11078.

¹⁰ Новое время 16. октобр 1908, Но 11079.

¹¹ Речь, 30. октобр 1908, Но 262.

же помоћ од Русије, временом и нама може затребати помоћ словенских народа”.¹² Он је изразио незадовољство што Русија придаје малу важност словенском становништву на Балкану. Из разговора са српском делегацијом стекао је утисак да се у Србији распламсавају страсти па је између осталог рекао: „...*За Србију је сада потребан громобран и наша је обавеза да јој пружимо заштиту*”.¹³

Срдчан пријем на који је наишла српска делегација и охрабрујуће изјаве предсједника Думе били су повод бројним телеграмима који су из Београда упућени руској Думи, у којима се заступници руског народа моле да се заузму за праведне захтјеве Србије и Црне Горе. Српска Народна скупштина упутила је Думи телеграм који се овако завршава: „*Народ српски у Србији и Црној Гори увјерен такође да говори из душе народа у Босни и Херцеговини и ријешен да не допусти да се изврши неправедан чин анексије. Државна дума се моли да буде тумач нада српских, да уставна Русија не допусти да се овом приликом не понове неке погрешке старе руске дипломатије према српском народу, него да моћном руском сарадњом побједи праведна ствар босанско-херцеговачла*”.¹⁴

Одговарајући на телеграм Српске скупштине Хомјаков је још једанпут изразио подршку српским захтјевима.¹⁵ Средином новембра позвани су у Министарство унутрашњих послова Хомјаков, Моклаков, Бобрински, гдје им је један од функционера у Министарству директно поставио питање: Шта би урадила руска Дума у случају да влада призна анексију а Србија за то добије компензације? Сви присутни чланови Думе изјавили су да Дума никада неће признати анексију. Бобрински је чак додао да се руски министар који би признао анексију не би смио вратити у Русију и изаћи пред Думу.¹⁶ Развој догађаја ће показати колико су те изјаве о непризнавању анексије биле заблуда.

Вијест о предлогу руске владе да се питање Босне и Херцеговине ријешити претходним преговорима са државама потписницама Берлинског конгреса произвела је веома рђав утисак у Думи. Предсјед-

¹² Новое время, 20. октобар 1908, Но 11713.

¹³ Исто.

¹⁴ Глас Црногорца, 17. новембар 1908, бр. 58.

¹⁵ Новое время, 20. октобар 1908, Но 11713.

¹⁶ АС. МИД. ПО. (Архив Србије, Министарство иностраних дјела, Политичко одељење) Петроград 15. XII 1908. Извјештај Кошутића, микро филм ролна 312, ф-II, досије VI

ник Думе Хомјаков изјавио је да Дума нема шта да очекује од оптимизма Извољског. Аустрија, рекао је он даље, мора да пристане да се питање анексије Босне и Херцеговине разматра са гледишта међународног права. Већина чланова Думе је сматрала да евентуалне територијалне накнаде Србији и Црној Гори у замјену за признавање анексије Босне и Херцеговине нијесу никакво рјешење.¹⁷

Категоричан став Думе по питању признавања анексије забрињавао је руског министра иностраних послова Извољског. Будући да је био изложен оштрој критици званичних руских кругова, а поготово јавног мњења, због тајних преговора у Бухлау с астријским министром иностраних послова Еренталом о питању анексије Босне и Херцеговине од стране Аустроугарске. Зато је он тражио дозволу да своје ставове правда иступањем пред Думом. Међутим, његово иступање у Думи почетком децембра, када је анексиона криза ушла у критичну фазу, још је било под знаком питања јер већина у Министарском савјету није одобравала његово иступање већ је тражила његову оставку. Да би на неки начин „омекшао” Думу, одлучио је да се састане са представницима думских фракција. Прије него што се сусрео са њима, лично је наредио шефу одјељења за штампу при Министарству иностраних послова А. А. Гирсу да одржи савјетовање са лидерима октобриста и умјерених десничара, у циљу придобијања центра Думе за своје ставове.¹⁸

Савјетовање је одржано 31. октобра и на њему су присуствовали скоро сви лидери партија у Думи на челу са предсједником Хомјаковим. Ипак, изгледа да чланови Думе нијесу падали на ласкава убјеђивања да напусте своје погледе и признају анексију.

Неколико дана после тог савјетовања Извољски се састао са предсједницима думских фракција А. Ј. Гучковим, А. П. Урусовим и Р. В. Дуобским. Само нијесу присуствовали представници крајње деснице и кадета; први, јер су они у принципу били против разматрања спољне политике у Думи, а други зато што су морали да имају улогу опозиције. Извољски је успио да добије одобрење од цара да своје ставове о босанској кризи изнесе пред Думу на засједању које је одржано 16/28. децембра 1908. године.

Старајући се да придобије за себе јавно мњење као и буржоаске групације у Думи, руски министар иностраних послова покушао је

¹⁷ Политика, 4. децембра 1908, бр. 11755.

¹⁸ Бестужев, нав. дјело, 262.

да докаже да су аустро-руски споразуми 70-их и 80-их година XIX вијека били главна препрека слободном дјеловању Русије у датом тренутку. То је лишавало Русију „*правног основа*” за протест, али напоменуо је да она има не само право већ и обавезу да укаже на другу страну тога проблема, да је то међународно питање. У вези са тим, најбоље рјешење, по његовом мишљењу, била би међународна конференција, на којој би се расправљало о добијању компензација за Србију, Црну Гору и Турску, а такође и о измјени режима пловидбе у мореузима у корист Русије.¹⁹

Илустрације ради навешћемо неколико реченица које је изговорио у Думи; које ће битно утицати да њен притисак на руску владу по питању признавања анексије Босне и Херцеговине буде знатно попустљивији. „*Ми тежимо*”, рекао је он „*најправеднијем, а упоредо с тим мирном рјешењу тих питања, и у тим својим настојањима нијесмо сами, од почетка кризе ми смо дјеловали сложено, не само са нашом савезницом Француском, већ и са Енглеском и Италијом. Наша је улога да предстојећим преговорима не иступамо са егоистичним циљевима; нећемо тражити никакве личне користи; ми ћемо дјеловати с двојаким циљем, прије свега употријебићемо све снаге да сачувамо за нас неопходни и за цијелу Европу мир.*

Затим, ми ћемо дјеловати свим дипломатским средствима у корист балканских земаља, с којима смо ми везани вјековним традиционалним везама и које виде у Русији јединог пријатеља и заштитника”.²⁰

У Аустроугарској је владало велико интересовање за излагање Извољског у Думи. Бечке новине су са задовољством констатовале да није протествовао против анексије, нити је тражио аутономију за Босну. Посебно су били задовољни чињеницом да је Србији и Црној Гори савјетовао трезвеност и присебност.²¹

Док је Аустроугарска имала разлога да буде задовољна говором Извољског у Думи, јер се могло наслутити да ће Русија признати анексију, дотле је српска влада његов говор схватила као велико разочарење. Разлога за забринутост било је тим више што је његов

¹⁹ Исто, 264.

²⁰ Експозе Извољског на засједању Државне думе, *Русија и анексиона криза у Босни 1908-1909 године*, (зборник докумената) приредио Бранко Павићевић, Титоград 1984, 638-639.

²¹ *Извјештај Извољског*, Беч, 24. децембар 1908 године, Б. Павићевић нав. Зборник, док. бр. 98. стр. 644-645.

спољнополитички курс подржавала већина у Думи. Руске новине писале су о солидарности центра Думе с владом а не с министром иностраних послова. Иако је Извољски успио да придобије сагласност лидера Думе, ипак је већина још увијек подржавала став Столипина по питању рјешавања анексионе кризе.

Представници октобриста и умјерених десничара инсистирали су да се Русија уздржи од протеста против анексије, али и да не призна анексију, већ да јој се остави могућност „да јој руке не буду везане већ слободне”. Фактички, инсистирали су да, ако дође до стварања Балканског савеза, да он има офанзивни, а не одбрамбени карактер. По том питању они су се размимоилазили са Извољским.²²

Вођа кадета Миљуков критиковао је Извољског што није могао на вријеме да предвиди догађаје.²³ „Здрави егоизам” – то је руководеће начело руске спољне политике по мишљењу Извољског. У стварности, по мишљењу вође кадета, он се руководио „нездравим егоизмом”. Наш „нездрави егоизам”, наставио је даље Миљуков, лишио нас је плодова успјеха у нашој балканској политици. Тај „нездрави егоизам” изазвао је неповјерење великих држава, прије свега Енглеске. Руски утицај је опао на Балкану послје 1897. године и Русија је дозволила да њено мјесту заузму други, прије свега Аустроугарска. Користећи се грешкама руске дипломатије, барон Ерентал је постигао оно што је желио на Балкану, али то је натјерало Русију да отвори очи. Зато, закључио је Миљуков „Ми морамо почињати од почетка, тражећи сопствени национални пут између двије крајности: осјећајности и здравог егоизма”.

Све у свему, октобристи, умјерени десничари и кадети имали су сличне ставове према босанскохерцеговачком питању и без обзира на несугласице са Извољским нијесу били за његово смјењивање, јер, како су говорили „боље је подржати, законитог министра, него ризиковати да га замијени реакционарни министар који би умјесто националне водио династичку политику”. За смјену Извољског залагали су се крајњи десничари, покушавајући да на његово мјесто доведу свога кандидата који би водио руску спољну политику у правцу зближавања са Њемачком.

Док се Миљуков залагао за „активнију” спољну политику, дотле су представници крајњих десничара Пуришкович и Шечков били

²² Исто, 267.

²³ Исто, 268.

против таквих ризичних потеза. Они су сву кривицу за анексију оборили на кадете јер су они, тобоже, били „хајка на Њемце”, и самим тим заострили односе Русије са Њемачком и Аустроугарском. У вези са тим, предлагали су да се питање анексије Босне и Херцеговине третира као периферно питање руске спољне политике, доказујући да се постојећи конфликт може ријешити зближавањем са Њемачком. Ослањање на Енглеску и освртање на неославизам, по њиховом схватању, само Русију може довести до катастрофе.²⁴

Предсједник социјалдемократске партије Покровски подвргао је критици не само балканску политику руског министра иностраних послова већ и цјелокупну руску политику. Сумњајући у искреност руских владајућих кругова, који су узели у заштиту српски народ у Босни, Покровски је изјавио да су приче о балканским Словенима царској влади служиле увијек само као параван да би замаскирала своју основну намјеру у спољној политици, која се базирала на грабежи и господарењу. „Ми разумијемо обраћање угњетених словенских народа руском народу, али морамо му рећи да нема слободног руског народа који би одлучивао о својој унутрашњој политици”.²⁵

Иако је вођство социјалдемократске партије захтијевало радикалнију промјену у руској балканској политици, може се рећи да се њихов став више заснивао на патриотском заносу него на реалним основама, те се унапријед видјело да га влада неће узети у разматрање.

Крајња десница не само да се није сложила са иступањем Извољског у Думи, већ је била против његовог програма балканске политике.

Буржоатско-племићке партије након овог засиједања Думе гајиле су илузије да ће влада убудуће при рјешавању питања спољне политике морати у обзир узимати став јавног мњења.

Извољском је преостајало да своје даље спољнополитичке потезе у вези с анексијом Босне и Херцеговине усклађује са гледиштима буржоаско-племићких партија и крајње деснице. То није био нимало лак посао, поготово ако се има у виду да је већина у Думи исказивала веће повјерење предсједнику владе Стоплину. Руски министар иностраних послова, и поред образлагања својих дипло-

²⁴ Бестужев, нав. дјело, 271

²⁵ Исто, 271.

матских потеза везаних за анексију, тешко је могао повратити некадашње повјерење Думе. Осим тога, његов програм рјешавања босанскохерцеговачког питања био је мање радикалан од онога који је заговарао Стоплин.

У фебруару 1908. године, када је анексиона криза дошла у најкритичнију фазу, и кад је рат Аустроугарске са Србијом био на помолу, председник Думе изразио је сагласност са Столипином да Русија не смије остати као пасивни посматрач ако аустријска војска пређе српску границу.²⁶

Тај ратоборни дух и патриотска солидарност са српским народом руководства Думе као и председника владе Стоплина, брзо ће спласнути, када буде очигледно да Русија мора дати уступке Аустроугарској. Њене савезнице, Енглеска и Француска, осим почетног протеста, неће показати неко веће интересовање за рјешавање српског питања у анексионој кризи, а руско ангажовање на страни Србије за војно и економски слабу Русију значило би сигуран пораз. Вођство Думе тада ће дати подршку влади да се анексија Босне и Херцеговине мора признати као свршен чин тражећи и од Србије и Црне Горе да то исто учине.

Парламентарни живот Русије у вријеме анексионе кризе био је тек у зачецима. Руска Дума била је представничко тијело чији је дјелокруг рада ограничавала влада. Томе треба додати још и чињеницу да су већину чланства треће Думе сачињавали представници умјерене деснице и октобрита тј. чланство које је подржавало програмски курс председника владе Стоплина. Док је он био заговорник активног ангажовања Русије у рјешавању анексионе кризе, дотле се и глас Думе јаче чуо, чим је он постао заговорник помирљиве политике, и Дума дјелује у том правцу. Изузетак су чинили представници љевичарских партија у Думи који су, као што је истакнуто, до краја анексионе кризе апеловали на свесловенску солидарност.

Када се узму у обзир наведене чињенице, јасно је да руска Дума није могла имати јачи утицај на двор и владу у циљу већег ангажовања Русије у рјешавању анексионе кризе.

²⁶ Исто, 279-280.